

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.71

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2026.1.12>

Рижук Ю. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного та міжнародного права
Навчально-наукового інституту «Юридичний інститут
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана»
ORCID: 0000-0002-8282-9028

ПРАВО НА УЧАСТЬ У ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ТА ПРАВО НА ВІЛЬНІ ВИБОРИ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ВИМІР

Анотація. Стаття присвячена питанням правового аналізу права на участь у політичному житті та права на вільні вибори в контексті національного та міжнародного права. У роботі розкривається концептуальний зміст права на участь у політичному житті та права на вільні вибори. Проводиться правовий аналіз змісту основних міжнародних документів в галузі прав людини, які визначають базові принципи права на участь у політичному житті та права на вільні вибори. Розкриваються конституційні основи зазначених прав. Окремо приділено увагу позиціям Конституційного Суду України, зокрема, щодо права обирати, яке полягає в можливості громадянина України, який на день проведення виборів досяг вісімнадцяти років та якого не визнано судом недієздатним, а також виборчому праву, що означає можливість кожного громадянина України в умовах свободи вираження поглядів і обміну думками та інформацією, вільного формування власного ставлення до участі у виборах вільно обирати та бути обраним.

У роботі названо перелік основних міжнародних актів, які визначають базові характеристики права на участь у політичному житті та права на вільні вибори. З урахуванням специфіки політичних прав, до яких належать право на участь у політичному житті та право на вільні вибори, авторкою проаналізовано зміст Конвенції про права осіб з інвалідністю та правові кроки України щодо створення умов для реалізації даних прав особам з інвалідністю. В дослідженні аргументовано, що з урахуванням сучасної парадигми теорії прав людини, право на участь у політичному житті та право на вільні вибори виступають стратегічно важливими з позиції людиноцентричного підходу та ціннісно-орієнтованої політики держав.

Окрема увага у роботі приділена практиці Європейського суду прав людини щодо захисту права на вільні вибори, яке передбачене статтею 3 Додаткового протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Запропоновано ключові принципи розуміння права на участь у політичному житті та права на вільні вибори. У статті розкрито основні аспекти співвідношення, розмежування та взаємодії даних прав.

Ключові слова: демократія, право на участь у політичному житті, право на вільні вибори, забезпечення прав, захист прав.

Ryzhuk Yu. M. Right to participation in political life and right to free elections: national and international dimension

Abstract. The article is devoted to the issues of legal analysis of the right to participate in political life and the right to free elections in the context of national and international law. The work reveals the conceptual content of the right to participate in political life and the right to free elections. A legal analysis of the content of the primary international documents in the field of human rights is carried out, which defines the basic principles of the right to participate in political life and the right to free elections. The constitutional foundations of the above rights are indicated. Separate attention is paid to the positions of the Constitutional Court of Ukraine, in

particular, regarding the right to vote, which consists in the ability of a citizen of Ukraine who has reached the age of eighteen on the day of the elections and who has not been recognized by the court as incompetent, as well as electoral law, which means the ability of every citizen of Ukraine, in conditions of freedom of expression and exchange of opinions and information, and free formation of one's own attitude to participation in elections, to vote and be elected freely.

The work names a list of the main international acts that determine the basic characteristics of the right to participate in political life and the right to free elections. Taking into account the specifics of political rights, which include the right to participate in political life and the right to free elections, the author analyzed the content of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities and the legal steps of Ukraine to create conditions for the implementation of these rights by persons with disabilities. The study argues that, taking into account the modern paradigm of human rights theory, the right to participate in political life and the right to free elections are strategically important from the position of a human-centric approach and value-oriented policy of states.

Special attention is paid in the work to the practice of the European Court of Human Rights on the protection of the right to free elections, which is provided for by Article 3 of the Additional Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Key principles for understanding the right to participate in political life and the right to free elections are proposed. The article reveals the main aspects of the correlation, demarcation, and interaction of these rights.

Key words: *democracy, the right to participate in political life, the right to free elections, ensuring rights, protection of rights.*

Постановка проблеми. Базовий принцип демократії полягає у реалізації та забезпеченні народовладдя, який впроваджується через можливості громадян брати участь у політичному житті суспільства. Система конституційних прав людини та громадянина охоплює всі сфери суспільного життя, в тому числі, політичного, до якої належать право на участь у політичному житті та право на вільні вибори. Відтак, забезпечення даних прав є надзвичайно важливим в умовах розвитку демократії. В той же час, з урахуванням національного законодавства та міжнародного права, актуальним є розгляд права на участь у політичному житті та права на вільні вибори з урахуванням сучасного їх розуміння та забезпечення.

Стан опрацювання ця проблематика з різних аспектів досліджується науковцями, серед яких С. Цебенко, Ю. Сидорчук, В. Шаповал, А. Славко, Ю. Гусак та інші, що підкреслює надзвичайну актуальність обраної тематики дослідження.

Метою статті є аналіз правового аналізу права на участь у політичному житті та права на вільні вибори в контексті національного та міжнародного права, визначення їх базових принципів та значення у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Визнання народу джерелом влади та можливість громадян брати участь в управлінні державними справами через інструменти громадської

участі – є однією з базових основ демократії. Так, Конституція України закріплює, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування (стаття 5), а основними формами безпосередньої демократії є вибори та референдум (стаття 69). В свою чергу у статті 38 закріплено, що громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (стаття 38) [1]. Ці положення Конституції України розкривають зміст одного з ключових політичних прав в системі конституційних прав людини та громадянина – права брати активну участь в політичному житті країни, яке реалізується, зокрема, через участь у виборах, яке варто розглядати в розрізі його сучасного забезпечення та розуміння.

Можливість брати активну участь в політичному житті країни – безумовно, це фундаментальне право людини, яке знайшло своє закріплення у основоположних міжнародних документах у галузі прав людини. Система міжнародних документів, в яких закріплено міжнародні стандарти щодо права людини на участь в політичному житті країни, є достатньо широкою, та, в той же час, логічною, що передбачає специфіку природи міжнародних

документів, які складають систему, а також базові принципи та особливості категорії суб'єктів прав.

До основних міжнародно-правових актів, якими здійснюється правове забезпечення прав людини щодо участі у політичному житті, варто віднести такі документи: Статут Організації Об'єднаних Націй, Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Факультативний протокол до нього, Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі (Гельсінський заключний акт), Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Конвенція про права осіб з інвалідністю.

Систему основних міжнародних документів, які закріплюють міжнародні стандарти у галузі прав людини, в тому числі права на участь в політичному житті, є Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Факультативний протокол до нього. В той же час, включення до системи і Статуту Організації Об'єднаних Націй та Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі дає можливість розглядати людину та її права як основну цінність сучасності, а також встановлювати взаємозалежність та взаємозв'язок між принципами міжнародного права та правами людини як відправною точкою та головним виміром демократичності [2, с. 8-9].

Так, Статут Організації Об'єднаних Націй у пункті 3 статті закріплює, що однією з цілей Організації Об'єднаних Націй є здійснення між державами міжнародного співробітництва у сфері вирішення міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру й у заохоченні та розвиткові поваги до прав людини й основоположних свобод для всіх, без розрізнення раси, статі, мови та релігії [3]. Принцип міжнародного права щодо поваги до прав людини і основоположних свобод, включаючи свободу думки, совісті, релігії або переконань деталізується у Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі шляхом закріплення, що держави-учасниці сприятимуть і заохочуватимуть ефективне здійснення громадянських, політичних, економічних, соціальних, культурних та інших прав і свобод та

діятимуть згідно з цілями й принципами Статуту Організації Об'єднаних Націй та Загальної декларації прав людини з обов'язковим виконанням своїх зобов'язань, які передбачені в міжнародних деклараціях і угодах [4].

У статті 21 Загальної декларації прав людини розкривається ключовий зміст права на участь у політичному житті, закріплюючи не лише те, що кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників, а й конкретизує можливість такої участі шляхом рівного доступу до державної служби у країні, громадянином якої вона є [5]. Надзвичайно важливим в контексті розуміння права на вільні вибори є положення пункту 3 статті, яке визначає, що воля народу повинна бути основою влади уряду та виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні провадитись при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування [5]. Виходячи зі змісту даної статті, можна, умовно, розмежувати право на участь у політичному житті та право на вільні вибори, встановивши їх взаємозалежність, оскільки право на участь у політичному житті передбачає в обов'язковому порядку створення державою умов для забезпечення права на вільні вибори.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права у статті 25 передбачає, що громадяни без будь-якої дискримінації мають право брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників (пряма та представницька демократія) та допускатися до державної служби. Також закріплено право на вільні вибори, що передбачає право громадян голосувати і бути обраними на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців [6].

Так, аналіз даних міжнародних документів дозволяє виявити:

□ кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників.

В той же час, за специфікою політичних прав, це право належить громадянам і Загальна декларація прав людини визнає, що право на громадянство має кожна людина;

□ можливість брати участь у прийнятті політичних рішень не обмежується лише участю в управлінні державою через форми демократії, а й шляхом доступу до державної служби;

□ сучасна концепція розуміння прав людини через свободу та здатність брати участь в управлінні державою корелюється з втіленням принципів демократії у функціонуванні як державних інституцій, так і публічної влади на місцях [2, с. 11] – тут ми говоримо про створення умов щодо забезпечення та гарантування права на вільні вибори.

Розглядаючи зміст права на політичну участь та права на вільні вибори варто звернутися також до такого міжнародного документу, як Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, яким передбачено, що жінкам має забезпечуватися право голосувати на всіх виборах і публічних референдумах та бути обраними до всіх публічно виборних органів на рівних умовах з чоловіками право [7]. Положення даного документу підкреслює важливість рівності доступу кожного до реалізації права на участь у політичному житті у різних формах (як у формах безпосередньої демократії, так і балотуватися на виборах або мати доступ до державної служби).

Виходячи зі специфіки політичних прав, а саме, права обирати та бути обраним, варто звернутися до констатування факту Конституційним Судом України, що право обирати полягає в можливості громадянина України, який на день проведення виборів досяг вісімнадцяти років та якого не визнано судом недієздатним [8], тобто всі дієздатні громадяни, які досягли вісімнадцяти років мають право взяти участь у виборах, реалізувавши своє активне або пасивне виборче право.

Конвенція про права осіб з інвалідністю передбачає, що особам з інвалідністю гарантуються політичні права й можливість користуватися ними нарівні з іншими (сприяючи використанню допоміжних і нових технологій, де це є доречним), зокрема:

□ вільного волевиявлення осіб з інвалідністю як виборців, в тому числі, коли це необхідно, задоволення, їхніх прохань про надання їм якою-небудь особою за їхнім вибором допомоги в голосуванні;

□ захист права осіб з інвалідністю на участь у таємному голосуванні на виборах та публічних референдумах без залякування;

□ право на висунення своїх кандидатур для виборів;

□ право на фактичне зайняття посад і виконання всіх публічних функцій на всіх рівнях державної влади [9].

Саме встановленню на міжнародному рівні базових принципів прав людини, впроваджується у політичних кроках держав створення умов, за яких реально будуть можливими забезпечення рівність прав та рівність можливостей у реалізації права кожною людиною права на участь у політичному житті та право на вільні вибори. Так, Україною ратифіковано дану Конвенцію було у 2009 році. Наступним кроком можна вважати прийняття Виборчого кодексу України у 2019 році, який закріпив, що з метою реалізації виборчих прав виборці з порушенням здоров'я (у зв'язку з інвалідністю, тимчасовим розладом здоров'я, віком) мають право на забезпечення розумним пристосуванням у відповідності до індивідуальних потреб для безперешкодної участі у виборчому процесі [10]. Зрештою, у квітні 2025 року в було схвалено Порядок забезпечення розумним пристосуванням (допоміжними засобами) виборців із порушенням здоров'я (у зв'язку з інвалідністю, тимчасовим розладом здоров'я, віком) у приміщенні для голосування, яким передбачено створення належних умов для особистого голосування виборця з порушенням здоров'я такий виборець у приміщенні для голосування може скористатись розумним пристосуванням (допоміжними засобами) [11].

У позиції Конституційного Суду України виборче право означає можливість кожного громадянина України в умовах свободи вираження поглядів і обміну думками та інформацією, вільного формування власного ставлення до участі у виборах вільно обирати та бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування,

де обов'язковою складовою цього права є, зокрема, право на повагу до волевиявлення людини, її демократичного вибору та результатів виборів [12].

Проведений аналіз підтверджує, що закріплення та формулювання змісту права на участь у політичному житті є достатньо широким, в той же час, право на вільні вибори розкривається крізь призму принципів демократії, загальної концептуальної теорії прав людини та зобов'язань держави. Визначальним чинником політичної стабільності суспільства і ключовим елементом гарантування демократичного порядку є реалізація громадянами права на участь у виборах як мирного засобу політичного волевиявлення [13].

Право на вільні вибори закріплено у статті 3 Додаткового протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) визначаючи, що держави зобов'язується проводити вільні вибори з розумною періодичністю шляхом таємного голосування в умовах, які забезпечуватимуть вільне вираження думки народу у виборі законодавчого органу [14]. З метою розкриття змісту даного права, варто звернутися до практики Європейського суду з прав людини (далі – Суд) для визначення його ключових принципів.

В першу чергу, право на вільні вибори варто розглядати з позиції, яка задекларована у Преамбулі Конвенції, визначаючи, що основоположні свободи, найкращим чином забезпечуються за допомогою двох наявних чинників – дієвій політичній демократії та спільному розумінню і додержанню прав людини [14]. Оскільки стаття 3 Протоколу 1 закріплює характерний принцип демократії, вона, відповідно, має першорядне значення в системі Конвенції [15]. Так, розуміємо, що народовладдя, де народ виступає єдиним джерелом влади, можливе лише за умов гарантування реалізації права на участь у політичному житті, а відтак – створенні умов для забезпечення права на вільні вибори.

Наступне, що варто враховувати, що право на вільні вибори є вужчим, ніж участь у політичному житті, що включає в себе різні форми громадської участі, наприклад, звернення громадян, демонстрації, участь у референ-

думах, опитуваннях тощо. Зокрема, Суд наголошує, що стаття 3 Протоколу 1 обмежується виборами, що стосуються обрання законодавчого органу, і не застосовується до референдумів [16].

Після цього, позиція щодо активного виборчого права. Так, право на вільні вибори має передбачати гарантію неприпустимості порушення виборчих прав особи, зокрема, шляхом позбавлення права обирати через обмеження, які чітко не передбачені законодавством. Наприклад, встановлення мінімального віку може бути передбачено з метою забезпечення зрілості тих, хто бере участь у виборчому процесі, або, за певних обставин, право на участь може бути пов'язані з критеріями, такими як місце проживання, для визначення тих, хто має достатньо безперервні або тісні зв'язки з відповідною країною або зацікавлені в ній [17]. Суд також зазначає, що територіальний зв'язок між виборцями та їхніми обраними представниками є важливим, оскільки, в контексті функціонування виборчої системи, переслідує законну мету, яка є сумісною з принципом верховенства права та загальними цілями Конвенції, але, в той же час, держава має враховувати особливість статусу таких виборців як внутрішньо переміщені особи, аби уникати позбавлення їх повноцінної участі у виборах [18]. Також Суд наголошує на необхідності виконання державами своїх позитивних зобов'язань та вживати відповідних заходів для забезпечення доступу до виборчих дільниць, зокрема, фізичної доступності, для можливості реалізації своїх прав особам з інвалідністю [19].

Нарешті, пасивне виборче право, у контексті права на вільні вибори, можна звести до наступних позицій: право балотуватися на виборах є невід'ємним принципом демократичного режиму [20]; держави мають значну свободу дій у встановленні критеріїв, що регулюють право балотуватися на виборах, а також можуть встановлювати суворіші вимоги в цьому контексті, ніж у контексті права голосу – вони мають бути пропорційними та мати на меті захист демократичного порядку [21].

Наведений перелік ключових позицій, безумовно, не є вичерпним та окреслює лише

найголовніші риси, які варто враховувати при характеристиці права на вільні вибори.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок про базові позиції національного та міжнародного права щодо забезпечення права на участь у політичному житті та права на вільні вибори як стратегічно важ-

ливих з позиції людиноцентричного підходу та ціннісно-орієнтованої політики держав у сучасних умовах. Саме дієвість механізмів реалізації даних прав, заснованих на окреслених базових принципах, дозволяють вести мову про демократичність процесів функціонування держави та реальність влади народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (дата оновлення 01.01.2020) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 04.01.2026)
2. Актуальні проблеми міжнародного права та права Європейського Союзу: підручник / за заг. ред. І. А. Галіахметова, О. В. Кузьменко, В. Г. Чорної. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 564 с.
3. Статут Організації Об'єднаних Націй, 26.06.1945: міжнародний документ / ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_010 (дата звернення 04.01.2026)
4. Заключний акт Ради з безпеки та співробітництва в Європі (Гельсінський заключний акт), 01.08.1975: міжнародний документ / ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_055 (дата звернення 04.01.2026)
5. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. Міжнародний документ / ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_015 (дата звернення 04.01.2026)
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966: міжнародний документ / ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_043 (дата звернення 04.01.2026)
7. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979. Міжнародний документ / ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_207 (дата звернення 04.01.2026)
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Президента України та 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України «Про вибори Президента України», «Про Державний реєстр виборців», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України» та Кодексу адміністративного судочинства України (справа про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України) від 19.10.2009 № 26-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v026p710-09> (дата звернення 04.01.2026)
9. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006. Міжнародний документ / ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_g71 (дата звернення 04.01.2026)
10. Виборчий кодекс України: Кодекс України від 19.12.2019 № 396-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/396-20> (дата звернення 04.01.2026)
11. Про Порядок забезпечення розумним пристосуванням (допоміжними засобами) виборців з порушенням здоров'я (у зв'язку з інвалідністю, тимчасовим розладом здоров'я, віком) у приміщенні для голосування: Постанова від 24 квітня 2025 року № 16, Центральна виборча комісія. URL: <https://act.cvk.gov.ua/acts/pro-poryadok-zabezpechennya-rozumnim-pristosuvannyam-dopomizhnimi-zasobami-vibortsiv-z-porushennyam-zdorov-ya-u-zv-yazku-z-invalidnistyu-timchasovim-rozladom-zdorov-ya-vikom-u-primishhenni-d.html> (дата звернення 04.01.2026)
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини дев'ятої статті 61, частини третьої статті 105 Закону України «Про вибори народних депутатів України», пункту 3 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України» щодо виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку партії у багатомандатному окрузі» (справа про виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку політичної партії) від 21.12.2017 № 3-р/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v003p710-17> (дата звернення 04.01.2026)
13. Цебенко С. Б. Право на вільні вибори: міжнародні стандарти та обмеження під час дії воєнного стану на території України. // Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство», Випуск No 05, 2025, частина 1. С. 164-168. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.1.28> (дата звернення 04.01.2026)

14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 (з протоколами): міжнародний документ / Рада Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_004 (дата звернення 04.01.2026)

15. Case of Mathieu-Mohin and Clerfayt V. Belgium (Application № 9267/81), Judgment, 2 March 1987, § 47. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57536> (дата звернення 04.01.2026)

16. Moohan and Gillon V. The United Kingdom (Applications Nos. 22962/15 and 23345/15), Decision, 6 July 2017, § 40. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-175572> (дата звернення 04.01.2026)

17. Case of Hirst V. The United Kingdom (Application No. 74025/01), Judgment, 6 October 2005, § 62. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70442> (дата звернення 04.01.2026)

18. Case of Pozdnyakov and Others V. Ukraine (Applications Nos. 33161/20 And 2 Others), Judgment, 2 May 2025, § 21. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-242892> (дата звернення 04.01.2026)

19. Case of Toplak and Mrak V. Slovenia (Applications Nos. 34591/19 And 42545/19), Judgment, 26 October 2021, § 114. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-212693> (дата звернення 04.01.2026)

20. Case of Podkolzina V. Latvia (Application No. 46726/99), Judgment, 9 April 2002, § 35. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60417> (дата звернення 04.01.2026)

21. Case of Paksas V. Lithuania (Application No. 34932/04), Judgment, 6 January 2011, § 96. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102617> (дата звернення 04.01.2026)

Дата першого надходження статті до видання: 04.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 02.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 17.04.2026